

Αναπαραστάσεις των προσφύγων/ισσών σε κείμενα μεταναστών/τριών μαθητών/τριών υπό το πρίσμα κυρίαρχων ομογενοποιητικών λόγων¹

Νικολέττα Παναγάκη

Πανεπιστήμιο Πατρών

Περίληψη

Η Ελλάδα ήδη από τη δεκαετία του 1990 αποτελεί χώρα υποδοχής μεταναστών/τριών, ενώ την τελευταία δεκαετία έχει αυξηθεί η προσέλευση ατόμων προσφυγικής προέλευσης. Η διαμόρφωση συνθηκών πολυπολιτισμικότητας αντανακλώνεται και στο εκπαιδευτικό περιβάλλον όπου συνυπάρχουν πλειονοτικοί/ές μαθητές/τριες και μαθητές/τριες μεταναστευτικής και προσφυγικής καταγωγής. Στόχος της παρούσας έρευνας είναι η μελέτη των τοποθετήσεων των μεταναστών/τριών μαθητών/τριών απέναντι στον εθνικό λόγο όσον αφορά τους/τις πρόσφυγες/ισσες. Ακολουθώντας τις αρχές των *Κριτικών Σπουδών Λόγου*, αξιοποιώ ορισμένες από τις επιχειρηματολογικές στρατηγικές που προτείνουν οι Reisigl και Wodak (2001) στη *Λογοϊστορική Προσέγγιση*. Μέσα από την ανάλυση διαπιστώνεται ότι οι μετανάστες/τριες μαθητές/τριες δείχνουν μόνο φαινομενικά να αποδέχονται τους/τις πρόσφυγες/ισσες, καθώς επιχειρηματολογούν υπέρ της αφομοίωσης ή του αποκλεισμού τους και ταυτίζονται με την πλειονοτική ομάδα, προωθώντας τον εθνικό λόγο.

Λέξεις κλειδιά: μετανάστες/τριες, πρόσφυγες/ισσες, Δημοτικό σχολείο, εθνικός λόγος, ρατσιστικός λόγος, ανθρωπιστικός λόγος

1. Εισαγωγή

Η παγκόσμια πληθυσμιακή κινητικότητα, η οποία συνεχώς αυξάνεται είτε για λόγους οικονομικούς είτε για λόγους παραβίασης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, έχει συμβάλει στη διαμόρφωση πολυπολιτισμικών κοινωνιών. Η Ελλάδα ήδη από τη δεκαετία του 1990 αποτελεί χώρα υποδοχής μεταναστών/τριών, ενώ την τελευταία δεκαετία έχει αυξηθεί η

---

¹ Η ερευνητική εργασία υποστηρίχτηκε από το Ελληνικό Ίδρυμα Έρευνας και Καινοτομίας (ΕΛ.ΙΔ.Ε.Κ.) στο πλαίσιο της Δράσης «Υποτροφίες ΕΛ.ΙΔ.Ε.Κ. Υποψηφίων Διδασκτόρων» (Αριθμός Υποτροφίας: 1098).

προσέλευση ατόμων προσφυγικής προέλευσης (Αρχάκης 2020· Μαλιγκούδη & Τσαουσίδης 2020). Σε αυτές τις συνθήκες, παγιωμένες αντιλήψεις και στερεότυπα σχετικά με τους/τις «άλλους/ες» ενισχύουν και ενισχύονται από τον εθνικό λόγο (national discourse) ο οποίος αφορά τον τρόπο με τον οποίο κατασκευάζεται το έθνος ως μια ομοιογενής, γλωσσικά και πολιτισμικά, οντότητα (Archakis 2016). Οι παραπάνω αντιλήψεις αντανακλώνται και στο εκπαιδευτικό περιβάλλον το οποίο καλείται να διαχειριστεί πλέον πολυγλωσσικές και πολυπολιτισμικές τάξεις στις οποίες συνυπάρχουν πλειονοτικοί/ές μαθητές/τριες και μαθητές/τριες μεταναστευτικής και προσφυγικής προέλευσης (Lynch & Lodge 2002).²

Λαμβάνοντας υπόψη ότι η μελέτη του εθνικού λόγου επικεντρώνεται κατά κύριο λόγο στην αναπαραγωγή του από πλειονοτικές ομάδες, στο παρόν άρθρο εστιάζω την προσοχή μου στο σύγχρονο σχολικό πλαίσιο και ειδικότερα στις τοποθετήσεις των μεταναστών/τριών μαθητών/τριών αναφορικά με τους/τις νεοεισερχόμενους/ες πρόσφυγες/ισσες. Πιο συγκεκριμένα, πρόκειται να μελετήσω

- (i) τις τοποθετήσεις των μεταναστών/τριών μαθητών/τριών Ε' και ΣΤ' τάξης τριών δημοτικών σχολείων, οι οποίες αναφέρονται στους/στις πρόσφυγες/ισσες,
- (ii) τους κυρίαρχους λόγους από τους οποίους αντλούν και
- (iii) τον βαθμό αμφισβήτησης ή αναπαραγωγής του εθνικού λόγου που προωθείται από τους θεσμούς του ελληνικού κράτους.

---

² Σύμφωνα με τους Στεργίου & Σιμόπουλος (2019: 33-34), *μετανάστης/τρια* είναι το άτομο που μετακινείται (εκούσια) αναζητώντας επαγγελματικές ευκαιρίες και καλύτερες συνθήκες διαβίωσης, ενώ *πρόσφυγας/ισσα* είναι το άτομο που δικαιούται διεθνή προστασία καθώς μετακινείται υπό την πίεση γεωπολιτικών μεταβολών και παραβιάσεων των δικαιωμάτων του (βλ. επίσης Μαρινάκη 2019: 46-49· Παπαχρήστος & Παγώνη 2020: 37-38). Εδώ, επιλέγω τον όρο *μετανάστης/τρια* για να αναφερθώ στα άτομα που έχουν έρθει τα ίδια ή οι γονείς τους στην Ελλάδα κυρίως κατά τη δεκαετία του 1990, όταν η χώρα υποδέχτηκε μετανάστες/τριες οι οποίοι/ες μετακινήθηκαν λόγω της διάλυσης και της συνακόλουθης οικονομικής κατάρρευσης κρατικών συνασπισμών (π.χ. Βαλκάνια, Γιουγκοσλαβία). Ταυτόχρονα, χρησιμοποιώ τον όρο *πρόσφυγας/ισσα* για να αναφερθώ σε όσους/ες έρχονται στην Ελλάδα κυρίως από το 2015 και μετά, όταν αυξήθηκαν οι μετακινήσεις ατόμων από χώρες όπως η Συρία κυρίως λόγω πολεμικών διενέξεων. Ωστόσο, αναγνωρίζω τη δυσκολία μιας πάγιας διάκρισης ανάμεσα στους δύο όρους και θεωρώ ότι η Ελλάδα έχει υποδεχτεί πρόσφυγες/ισσες και πριν το 2015 αλλά και μετανάστες/τριες μετά από αυτό το χρονικό όριο.

Η παρούσα μελέτη κινείται στον χώρο των *Κριτικών Σπουδών Λόγου* (Critical Discourse Studies).³ Πιο συγκεκριμένα αξιοποιώ τη διάκριση *μικρο-επιπέδου* και *μακρο-επιπέδου*, σύμφωνα με την οποία οι ομιλητές/τριες με τις γλωσσικές τους επιλογές στο μικρο-επίπεδο τοποθετούνται σε σχέση με κυρίαρχους λόγους στο μακρο-επίπεδο (βλ. μεταξύ άλλων van Dijk 2016). Ειδικότερα, ακολουθώντας τη *Λογοϊστορική Προσέγγιση* (Discourse-Historical Approach),⁴ αναζητώ τις *επιχειρηματολογικές στρατηγικές* (argumentation strategies, Reisigl & Wodak 2001) που αξιοποιούν στις απαντήσεις τους οι μετανάστες/τριες μαθητές/τριες.

Στο πλαίσιο αυτό, στην ενότητα 2, αναφέρομαι στους κυρίαρχους λόγους (εθνικό λόγο, ρατσιστικό λόγο, ανθρωπιστικό λόγο) που συνιστούν το μακρο-επίπεδο σε σχέση με το οποίο τοποθετούνται οι μετανάστες/τριες μαθητές/τριες του δείγματος όσον αφορά τους/τις νεοεισερχόμενους/ες πρόσφυγες/ισσες. Στη συνέχεια, παρουσιάζω τη μέθοδο συλλογής του υλικού (ενότητα 3) και τα αναλυτικά εργαλεία (ενότητα 4). Έπειτα αναλύω ενδεικτικά παραδείγματα από τα δεδομένα (ενότητα 5) και, τέλος, στην ενότητα 6 συνοψίζω τα ευρήματα της έρευνας.

2. Θεωρητικό πλαίσιο

Οι *λόγοι* (discourses) αποτελούν ιδεολογικά φορτισμένες αναπαραστάσεις της πραγματικότητας, των κοινωνικών σχέσεων και των ταυτοτήτων, δηλαδή του κόσμου που μας περιβάλλει (Fairclough 1993: 134-139). Συχνά διαχέονται, φυσικοποιούνται ή/και αμφισβητούνται μέσω επίσημων θεσμών του κράτους όπως, μεταξύ άλλων, η εκπαίδευση και τα ΜΜΕ (βλ. Johnson & Ensslin 2007). Οι θεσμοί αυτοί προωθούν συγκεκριμένους λόγους για να ικανοποιήσουν την επιδίωξη κάθε έθνους-κράτους για δημιουργία και διατήρηση της συνοχής και της ενότητας στο εσωτερικό του. Ο λόγος που κατεξοχήν ικανοποιεί την παραπάνω επιδίωξη είναι ο εθνικός λόγος, ο οποίος αποτελεί έναν συνδυασμό αξιών, πεποιθήσεων, εμπειριών και συμβόλων που κατασκευάζουν το έθνος ως πολιτισμικά και γλωσσικά ομοιογενές και το ταυτίζουν με το κράτος. Μέσω του εθνικού λόγου επιβάλλονται η γλώσσα και ο πολιτισμός της

---

³ Στο εξής ΚΣΛ.

⁴ Στο εξής ΔΙΠ.

κυρίαρχης ομάδας στις υπόλοιπες και αποτρέπεται η παρουσία άλλων πολιτισμών και γλωσσών (Archakis 2016: 4-5· βλ. επίσης Blommaert & Rampton 2012).

Η ομοιογένεια ως βασικό χαρακτηριστικό του εθνικού λόγου επιβάλλεται μέσα από την εφαρμογή πρακτικών διάκρισης και την ανάπτυξη ηγεμονικών σχέσεων μεταξύ των πλειονοτικών και των μειονοτικών ομάδων. Οι πρακτικές αυτές, σύμφωνα με τον van Dijk (2008: 103), αποτελούν συστατικά στοιχεία του ρατσισμού. Στο πλαίσιο αυτό, αξιοποιείται ο ρατσιστικός λόγος, ο οποίος παίρνει τη μορφή της υπεράσπισης της εθνικής, γλωσσικής και πολιτισμικής ομοιογένειας του έθνους-κράτους (Βεντούρα 2004: 180). Μέσω του ρατσιστικού λόγου, νομιμοποιείται η άνιση μεταχείριση των «άλλων», οι οποίοι/ες κατασκευάζονται, μεταξύ άλλων, ως παραβατικοί/ές, εγκληματίες, απειλή για τα σύνορα, την αγορά εργασίας, την ιδιοκτησία, την υγεία και τη ζωή των πλειονοτικών (βλ. ενδεικτικά: Haynes, Devereux & Breen 2006· Σαββάκης 2012: 79-80· Gilbert 2013· Goodman, Sirriyeh & McMahon 2017). Επιπρόσθετα, έρευνες που αφορούν τοποθετήσεις μαθητών/τριών από χώρες της Ευρώπης αποδεικνύουν ότι οι πρόσφυγες/ισσες υποτιμούνται και απορρίπτονται πιο συχνά σε σύγκριση με άλλες μειονοτικές ομάδες (Lynch & Lodge 2002· Tormey & Gleeson 2012). Μόνο στην περίπτωση της απέκδυσης των πολιτισμικών τους χαρακτηριστικών και της αφομοίωσής τους από τα κυρίαρχα πολιτισμικά πρότυπα φαίνεται να γίνονται αποδεκτοί/ές ή έστω ανεκτοί/ές από την πλειονοτική ομάδα (Αρχάκης 2020: 51-55). Συχνά, μάλιστα, η επιβολή πρακτικών αποκλεισμού και αφομοίωσης καταλήγει στον *εσωτερικευμένο ρατσισμό* (internalized racism), δηλαδή στην αποδοχή εκ μέρους μιας μειονοτικής ομάδας των κυρίαρχων ρατσιστικών στερεοτύπων, αξιών και ιδεολογιών. Αντιλαμβανόμενα την πίεση του ρατσιστικού λόγου, τα μέλη των μειονοτικών ομάδων αποδέχονται τις ταυτότητες που τους επιβάλλονται από την πλειονοτική ομάδα, επιχειρώντας να βελτιώσουν τη θέση τους στην κοινότητα υποδοχής (Speight 2007· Archakis & Tsakona 2022).

Ωστόσο, στις σύγχρονες δυτικές κοινωνίες, η δράση κινημάτων και η ψήφιση νόμων που προστατεύουν τις μειονοτικές ομάδες έχουν συμβάλει στον περιορισμό των ρατσιστικών εκδηλώσεων, στην προώθηση της ισότητας και στην υπεράσπιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων (Henry 2010: 575-576· Σαπουντζής κ.ά. 2015: 197-198· Φουντεδάκη 2016). Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, αναδύθηκε ο ανθρωπιστικός λόγος, ο οποίος προωθεί τις ανθρώπινες αξίες και υποστηρίζει την προστασία των μεταναστευτικών και προσφυγικών ομάδων (Χουλιάρáκη 2017: 21· Αρχάκης 2020: 56). Ωστόσο, ο ανθρωπιστικός λόγος, παρά τη φαινομενική υποστήριξή του προς τις

μειονοτικές ομάδες, συχνά αναπαράγει τις σχέσεις εξουσίας, θεωρώντας τα μέλη τους ως κατώτερα και αδύναμα (Τρουμπέτα 2012: 185-187· Χουλιάρáκη 2017). Ο ανθρωπιστικός λόγος δεν επιδιώκει να επιφέρει ουσιαστικές αλλαγές ώστε οι μετανάστες/τριες-πρόσφυγες/ισσες να γίνουν ισότιμα μέλη της κοινότητας υποδοχής. Αντίθετα, μέσω της φιλανθρωπίας, αποσκοπεί σε ηθικά (π.χ. αυτοπροβολή) ή υλικά οφέλη (π.χ. καμπάνιες ευαισθητοποίησης έναντι υψηλών αμοιβών) για την πλειονοτική ομάδα και θέτει τις μειονοτικές ομάδες υπό όρους εξάρτησης και επιτήρησης (McGoey 2012· Τρουμπέτα 2012: 209· Χουλιάρáκη 2017· Chouliaraki 2021). Επομένως, ο ανθρωπιστικός λόγος ενισχύει την εξουσία των πλειονοτικών και συντελεί με έμμεσο τρόπο στην επιβολή και διατήρηση της ηγεμονίας του εθνικού λόγου (βλ. Garrido 2017· Αρχάκης 2020: 55-59).

Με βάση τα παραπάνω, στόχος μου είναι να αναλύσω τις γλωσσικές επιλογές των μεταναστών/τριών μαθητών/τριών του δείγματος (μικρο-επίπεδο) και να εντοπίσω τις τοποθετήσεις τους προς τους παραπάνω κυρίαρχους λόγους (μακρο-επίπεδο).

3. Μέθοδος συλλογής των δεδομένων

Για τις ανάγκες της παρούσας έρευνας σχεδίασα ένα ερωτηματολόγιο αποτελούμενο από πέντε ερωτήσεις ανοιχτού τύπου. Σε αυτό αξιοποίησα ως *ερεθίσματα* (stimuli) δύο απομαγνητοφωνημένα αποσπάσματα ειδησεογραφικών εκπομπών που αναφέρονται σε προσφυγικά θέματα και δύο φωτογραφίες που απεικονίζουν πρόσφυγες/ισσες (βλ. Παναγάκη, Αρχάκης & Τσάκωνα 2023). Στόχος ήταν οι μαθητές/τριες να εκφράσουν τις απόψεις τους για τους/τις πρωταγωνιστές/τριες των αποσπασμάτων και τα λεγόμενά τους καθώς και τις σκέψεις τους για το περιεχόμενο των φωτογραφιών. Ειδικότερα, οι δύο πρώτες ερωτήσεις του ερωτηματολογίου αφορούσαν ένα απόσπασμα από τηλεοπτικό ρεπορτάζ σχετικά με τις διαμαρτυρίες γονέων έξω από σχολείο που οι ίδιοι/ες έχουν κλειδώσει για να εμποδίσουν την έλευση των προσφύγων/ισσών μαθητών/τριών. Οι πρωταγωνιστές/τριες του αποσπάσματος προβάλλουν επιχειρήματα, όπως ο ήδη μεγάλος αριθμός μαθητών/τριών του σχολείου και ο φόβος μετάδοσης ασθενειών. Η τρίτη ερώτηση αφορά ένα τηλεοπτικό απόσπασμα που αναφέρεται στο αίτημα του προέδρου και των κατοίκων ενός χωριού να φιλοξενήσουν ασυνόδευτα προσφυγόπουλα. Η τέταρτη ερώτηση αφορά μια εικόνα όπου προβάλλονται πρόσφυγες/ισσες να μεταφέρονται με βάρκα και η τελευταία ερώτηση αφορά μια εικόνα όπου προβάλλονται προσφυγόπουλα σε μια σχολική τάξη.

Στην έρευνα συμμετείχαν 56 μετανάστες/τριες μαθητές/τριες από τρία Δημοτικά σχολεία της Περιφέρειας Αττικής, στα οποία φοιτούν και πρόσφυγες/ισσες μαθητές/τριες. Κατά το διάστημα συλλογής του υλικού, οι 36 από αυτούς/ές φοιτούσαν στην Ε' τάξη και οι 20 στην ΣΤ' τάξη. Η παρουσία των προσφύγων/ισσών στο σχολικό περιβάλλον των μαθητών/τριών του δείγματος θεώρησα ότι θα συνέβαλλε ώστε οι μαθητές/τριες να είναι εξοικειωμένοι/ες με θέματα που αφορούν τους/τις πρόσφυγες/ισσες και να έχουν διαμορφώσει συγκεκριμένες απόψεις.

4. Εργαλεία ανάλυσης

Για την ανάλυση των δεδομένων, αξιοποιώ εργαλεία από τις ΚΣΛ. Οι ΚΣΛ μελετούν τα γλωσσικά μέσα με τα οποία αναπαράγεται ή αμφισβητείται η κατάχρηση εξουσίας σε κοινωνικά και πολιτικά συμφραζόμενα (van Dijk 2016· Wodak & Meyer 2016). Όπως ανέφερα και νωρίτερα (βλ. ενότητα 1), επικεντρώνομαι στη σύνδεση του μικρο-επιπέδου, που περιλαμβάνει τις τοποθετήσεις των ομιλητών/τριών, δηλαδή τις γλωσσικές τους επιλογές σε μια συγκεκριμένη επικοινωνιακή περίσταση, με το μακρο-επίπεδο, το οποίο εμπεριέχει τους κυρίαρχους λόγους (Jørgensen & Phillips 2002).

Ειδικότερα, αξιοποιώ τη ΛΠΠ που διαμορφώθηκε από τους Reisigl και Wodak (2001) και είναι κατάλληλη για την ανάλυση κειμένων που αφορούν εθνικά ή φυλετικά θέματα, άνισες και ηγεμονικές κοινωνικές σχέσεις (Reisigl & Wodak 2001: 44, 2020: 148-150). Η ΛΠΠ περιλαμβάνει ένα εκτεταμένο σύνολο *στρατηγικών λόγου* (discursive strategies) οι οποίες αφορούν ένα σύνολο *πρακτικών λόγου* (discursive practices) που αξιοποιούνται σε διάφορα είδη κειμένων με στόχο να πείσουν τους/τις αποδέκτες/τριές τους (Wodak 2011: 62-63).

Από τις στρατηγικές λόγου που προτείνουν οι Reisigl και Wodak (2001), επικεντρώνομαι στην ανάλυση των επιχειρηματολογικών στρατηγικών, καθώς οι κυρίαρχοι λόγοι που αναζητώ στα δεδομένα μου αποτελούν λόγους διάκρισης και επομένως πεδία ανάπτυξης επιχειρηματολογίας. Η ανάλυση των επιχειρηματολογικών στρατηγικών στηρίζεται σε *λογικούς τόπους* (topoi), οι οποίοι αποτελούν τις εγγυήσεις που εγείρονται από το περικείμενο και επιτρέπουν τη σύνδεση του επιχειρήματος με το συμπέρασμα (Reisigl & Wodak 2001: 74-75). Στο υπό ανάλυση υλικό εντοπίζονται κυρίως οι εξής τόποι (Reisigl & Wodak 2001: 77-80):

- (i) *Τόπος του κινδύνου ή της απειλής (topos of danger or threat):* αν κάποια ενέργεια ή απόφαση εγκυμονεί κάποιον κίνδυνο, πρέπει να σταματήσει ή να απορριφθεί.
- (ii) *Τόπος της απειλής του ρατσισμού (topos of threat of racism):* αν έρχονται στη χώρα πολλοί/ές μετανάστες/τριες ή πρόσφυγες/ισσες, ο πλειονοτικός πληθυσμός δεν μπορεί να διαχειριστεί την κατάσταση και γίνεται εχθρικός προς τους/τις «άλλους/ες».
- (iii) *Τόπος της επιβάρυνσης (topos of burdening):* αν κάποιο άτομο, κάποιος θεσμός ή μια χώρα επιβαρύνεται από ορισμένα προβλήματα, τότε θα πρέπει να γίνουν ενέργειες ώστε να περιοριστεί αυτή η επιβάρυνση.
- (iv) *Τόπος του πολιτισμού (topos of culture):* επειδή ο πολιτισμός μιας συγκεκριμένης ομάδας είναι αυτός που είναι και προκύπτουν συγκεκριμένα προβλήματα, πρέπει να ληφθούν μέτρα.
- (v) *Τόπος του ανθρωπισμού (topos of humanitarianism):* αν κάποια ενέργεια ή απόφαση συνάδει ή όχι με τα ανθρώπινα δικαιώματα ή με τις ανθρωπιστικές αξίες (εδώ με την έννοια της φιλανθρωπίας), θα πρέπει να πραγματοποιηθεί ή να απορριφθεί, αντίστοιχα.

Οι παραπάνω επιχειρηματολογικές στρατηγικές αξιοποιούνται από τους/τις μετανάστες/τριες μαθητές/τριες στις τοποθετήσεις τους αναφορικά με τους/τις πρόσφυγες/ισσες. Αναλύοντας, λοιπόν, τις στρατηγικές αυτές (μικρο-επίπεδο), μπορούμε να διακρίνουμε τον βαθμό αναπαραγωγής των λόγων (μακρο-επίπεδο).

5. Ανάλυση

5.1 Ο ρατσιστικός λόγος στις απαντήσεις των μεταναστών/τριών μαθητών/τριών

Αντλώντας από τον ρατσιστικό λόγο, οι μετανάστες/τριες μαθητές/τριες αξιοποιούν επιχειρηματολογικές στρατηγικές με τις οποίες οι πρόσφυγες/ισσες κατασκευάζονται ως

- (i) φορείς ασθενειών,
- (ii) παραβατικοί/ές,
- (iii) υπεύθυνοι/ες για τον ρατσισμό των πλειονοτικών,
- (iv) βάρος για τη χώρα υποδοχής,

- (v) εν δυνάμει αφομοιωμένοι/ες στα κυρίαρχα πολιτισμικά πρότυπα.

Όπως προκύπτει από τα παραδείγματα που εξετάζουμε παρακάτω, στις τέσσερις πρώτες περιπτώσεις, οι αναπαραστάσεις αυτές συμβάλλουν σε μια προσπάθεια αποκλεισμού των προσφύγων/ισσών. Αντίθετα, στην περίπτωση της αναπαράστασής τους ως εν δυνάμει αφομοιωμένων επιχειρούνται η προώθηση και η νομιμοποίηση της αφομοίωσής τους.

5.1.1 Οι πρόσφυγες/ισσες ως φορείς ασθενειών

Οι μαθητές/τριες μεταναστευτικής καταγωγής αναφέρονται στην έλλειψη υγιεινής και εμβολίων και στον κίνδυνο μετάδοσης ασθενειών από τους/τις πρόσφυγες/ισσες στους/στις υπόλοιπους/ες μαθητές/τριες. Σε αυτές τις αναφορές αξιοποιείται ο τόπος του κινδύνου ή της απειλής (βλ. Πίνακες 1-2). Χαρακτηριστικά είναι τα παρακάτω παραδείγματα:⁵

- (1) Με αυτά που είπαν η γονείς συμφωνο γιατί στο σχολείο ειπάρχου μόνο τέσσερις τουαλέτες και λύγες βρίσες γιατί κολλάνε μεταξύ τους και μπορούν να αρουστίσουν απόποιον δίποτε αρόστια

Τύπος του κινδύνου ή της απειλής	<i>Αν κάποια ενέργεια ή απόφαση εγκυμονεί κάποιον κίνδυνο, πρέπει να σταματήσει ή να απορριφθεί.</i>
Προκείμενες	<ul style="list-style-type: none"> • στο σχολείο ειπάρχου μόνο τέσσερις τουαλέτες και λύγες βρίσες • κολλάνε μεταξύ τους και μπορούν να αρουστίσουν απόποιον δίποτε αρόστια
Συμπέρασμα	Με αυτά που είπαν η γονείς συμφωνο [να μην έρχονται πρόσφυγες/ισσες γιατί η παρουσία τους εγκυμονεί κινδύνους]

Πίνακας 1: Οι πρόσφυγες/ισσες ως φορείς ασθενειών

⁵ Στα παραδείγματα διατηρείται η ορθογραφία του πρωτοτύπου.

- (2) Στον γονεα 3 και 1⁶ σε αυτό έχουνε ένα δικιο. Γιατί αυτοί μορεί να μην κανουνε μπάνιο και οι γονεις μπορούν να φοβούνται.

Τόπος του κινδύνου ή της απειλής	<i>Αν κάποια ενέργεια ή απόφαση εγκυμονεί κάποιον κίνδυνο, πρέπει να σταματήσει ή να απορριφθεί.</i>
Προκείμενες	<ul style="list-style-type: none"> • αυτοί μορεί να μην κανουνε μπάνιο • οι γονεις μπορούν να φοβούνται
Συμπέρασμα	έχουνε ένα δικιο [που δεν θέλουν να έρχονται πρόσφυγες/ισσες γιατί η παρουσία τους εγκυμονεί κινδύνους]

Πίνακας 2: Οι πρόσφυγες/ισσες ως φορείς ασθeneιών

Στα παραδείγματα 1-2 βλέπουμε ότι οι μετανάστες/τριες μαθητές/τριες, συντάσσονται με τον ρατσιστικό λόγο, που θέλει τους/τις πρόσφυγες/ισσες φορείς επικίνδυνων ασθeneιών και, επομένως, απειλή για τη δημόσια υγεία. Τέτοιες αντιλήψεις νομιμοποιούν τη στοχοποίηση και τον αποκλεισμό των προσφύγων/ισσών ως «μολυσματικών» και άρα ως «επικίνδυνων άλλων» (βλ. επίσης Λέκκα & Πανουτσόπουλος 2016: 35-39).

5.1.2 Οι πρόσφυγες/ισσες ως παραβατικοί/ές

Ορισμένοι/ες μετανάστες/τριες μαθητές/τριες παρουσιάζουν τους/τις πρόσφυγες/ισσες ως επικίνδυνους/ες, θεωρώντας ότι είναι υπεύθυνοι/ες για εγκληματικές ενέργειες και παραβατικές συμπεριφορές. Στα επιχειρήματά τους αξιοποιούν, επίσης, τον τόπο του κινδύνου ή της απειλής (βλ. Πίνακες 3-4). Ενδεικτικά είναι τα παραδείγματα που ακολουθούν:

- (3) Λεω οτι αυτοι δεν πρεπει οι άλλες χωρες να στελνουν μικρα παιδια και ενλικες σε άλλες χωρες για τι κανουν επικινδυναπραγματα.

⁶ Προκύπτει από την αρίθμηση των γονιών που μιλούν στο πρώτο απόσπασμα που δόθηκε στους/στις μαθητές/τριες ως ερέθισμα (βλ. ενότητα 3).

Τόπος του κινδύνου ή της απειλής	<i>Αν κάποια ενέργεια ή απόφαση εγκυμονεί κάποιον κίνδυνο, πρέπει να σταματήσει ή να απορριφθεί.</i>
Προκείμενη	κανουν επικινδυνα πραγματα
Συμπέρασμα	αυτοι δεν πρεπει οι άλλες χωρες να στελνουν μικρα παιδια και ενλικες σε άλλες χωρες

Πίνακας 3: Οι πρόσφυγες/ισσες ως παραβατικοί/ές

- (4) Δεν μου αρέσει επειδή έρχονται στην Ελλάδα και μετα πέρνουν ναρκωτικά και άλλα διαφορά.

Τόπος του κινδύνου ή της απειλής	<i>Αν κάποια ενέργεια ή απόφαση εγκυμονεί κάποιον κίνδυνο, πρέπει να σταματήσει ή να απορριφθεί.</i>
Προκείμενη	έρχονται στην Ελλάδα και μετα πέρνουν ναρκωτικά και άλλα διαφορά
Συμπέρασμα	[δεν πρέπει να έρχονται πρόσφυγες γιατί είναι ναρκομανείς και έχουν παραβατική συμπεριφορά]

Πίνακας 4: Οι πρόσφυγες/ισσες ως παραβατικοί/ές

Στα παραδείγματα 3-4, είναι εμφανής η επιρροή του ρατσιστικού λόγου, σύμφωνα με τον οποίο οι πρόσφυγες/ισσες συνδέονται με την παραβατικότητα και το κοινωνικό περιθώριο, καθώς αναπαριστούνται ως επικίνδυνοι/ες και ναρκομανείς. Έτσι, κατασκευάζονται ως απειλή για την έννομη τάξη και το αίσθημα ασφάλειας της κυρίαρχης ομάδας.

5.1.3 Οι πρόσφυγες/ισσες ως υπεύθυνοι/ες για τον ρατσισμό των πλειονοτικών

Οι μετανάστες/τριες μαθητές/τριες φαίνεται να συντονίζονται επιπλέον με τον ρατσιστικό λόγο που θέλει τους/τις πρόσφυγες/ισσες επικίνδυνους/ες, καθώς θεωρούν ότι η άφιξη των τελευταίων αποτελεί την αιτία για την εκδήλωση ρατσισμού εκ μέρους των πλειονοτικών. Κάτι τέτοιο προκύπτει από τον λογικό τόπο της απειλής του ρατσισμού με την αξιοποίηση επιχειρημάτων που απενοχοποιούν τις ρατσιστικές συμπεριφορές των πλειονοτικών (βλ. Πίνακες 5-6). Ενδεικτικά είναι τα παραδείγματα 5 και 6:

- (5) η γνώμη μου είναι ο,τι κάποιοι κάτοικοί απο εκείνο το χωρίο δεν θελούν τα πρόσφυγόπουλα τα παιδιά στο σχολείο αυτο και αυτά τα παιδιά θα φανε μπουλιγκν.

Τόπος της απειλής του ρατσισμού	<i>Αν έρχονται στη χώρα πολλοί/ές μετανάστες/τριες ή πρόσφυγες/ισσες, ο πλειονοτικός πληθυσμός δεν μπορεί να διαχειριστεί την κατάσταση και γίνεται εχθρικός προς τους/τις «άλλους/ες».</i>
Προκείμενη	κάποιοι κάτοικοί απο εκείνο το χωρίο δεν θελούν τα πρόσφυγόπουλα τα παιδιά στο σχολείο αυτο
Συμπέρασμα	αυτά τα παιδιά θα φανε μπουλιγκν [δηλαδή να μην έρχονται πρόσφυγες/ισσες γιατί οι πλειονοτικοί θα καταφύγουν σε ρατσιστικές συμπεριφορές]

Πίνακας 5: Οι πρόσφυγες/ισσες ως υπεύθυνοι/ες για τον ρατσισμό των πλειονοτικών

- (6) Για μένα η εμηγράντη δέν έπρεπαν να πανε στην Ελλάδα επειδή οι κάτοικη μετά καταστρέφουν όλα παντού αυτοί είναι η γνώμη μου.

Τόπος της απειλής του ρατσισμού	<i>Αν έρχονται στη χώρα πολλοί/ές μετανάστες/τριες ή πρόσφυγες/ισσες, ο πλειονοτικός πληθυσμός δεν μπορεί να διαχειριστεί την κατάσταση και γίνεται εχθρικός προς τους/τις «άλλους/ες».</i>
Προκείμενη	η εμηγράντη πανε στην Ελλάδα
Συμπεράσματα	<ul style="list-style-type: none"> • [όταν έρχονται πρόσφυγες/ισσες] οι κάτοικη μετά καταστρέφουν όλα παντού • η εμηγράντη δέν έπρεπαν να πανε στην Ελλάδα

Πίνακας 6: Οι πρόσφυγες/ισσες ως υπεύθυνοι/ες για τον ρατσισμό των πλειονοτικών

Στα παραδείγματα 5-6, βλέπουμε ότι η ευθύνη για τον ρατσισμό που δέχονται οι πρόσφυγες/ισσες μετατοπίζεται από τους/τις θύτες στα θύματα. Ειδικότερα, οι πρόσφυγες/ισσες αναπαριστάνονται ως υπεύθυνοι/ες για το μπουλιγκν που δέχονται οι ίδιοι/ες και για τη συμπεριφορά των ανθρώπων που καταστρέφουν όλα παντού (βλ.

παράδειγμα 6). Για τον λόγο αυτό, προτείνεται ο αποκλεισμός των προσφύγων/ισσών ώστε να μην «προκαλούν» τις αντιδράσεις των πλειονοτικών.

5.1.4 Οι πρόσφυγες ως βάρος

Οι μετανάστες/τριες μαθητές/τριες αναπαριστάνουν τους/τις πρόσφυγες/ισσες και ως βάρος για τη χώρα υποδοχής. Η εν λόγω αναπαράσταση συντονίζεται απόλυτα με τον ρατσιστικό λόγο και προκύπτει από τον λογικό τόπο της επιβάρυνσης (βλ. Πίνακες 7-8). Προτείνεται, με αυτόν τον τρόπο, ο αποκλεισμός των προσφύγων/ισσών, οι οποίοι/ες απαξιώνονται και απορρίπτονται ως πλεονάζον βάρος. Ενδεικτικά είναι τα παρακάτω παραδείγματα:

- (7) Εγώ δεν συμφωνώ γιατί σε αυτό το σχολείο γενικά έχουν πνιγεί από τους τουρκους.

Τόπος επιβάρυνσης	<i>Αν κάποιο άτομο, κάποιος θεσμός ή μια χώρα επιβαρύνεται από ορισμένα προβλήματα, τότε θα πρέπει να γίνουν ενέργειες ώστε να περιοριστεί αυτή η επιβάρυνση.</i>
Προκείμενη	σε αυτό το σχολείο γενικά έχουν πνιγεί από τους τουρκους
Συμπέρασμα	Εγώ δεν συμφωνώ [να έρθουν πρόσφυγες/ισσες γιατί προκαλούν επιβάρυνση]

Πίνακας 7: Οι πρόσφυγες/ισσες ως βάρος

- (8) είναι σωστο και λαθος γιατι ερχονται πολα προσφυγοπουλα και τα τμηματα δεν εχουν χωρο και λαθος γιατι όλα τα παιδια πρεπει να πειγενουν σχολιο.

Τόπος επιβάρυνσης	<i>Αν κάποιο άτομο, κάποιος θεσμός ή μια χώρα επιβαρύνεται από ορισμένα προβλήματα, τότε θα πρέπει να γίνουν ενέργειες ώστε να περιοριστεί αυτή η επιβάρυνση.</i>
Προκείμενες	<ul style="list-style-type: none"> • ερχονται πολα προσφυγοπουλα • τα τμηματα δεν εχουν χωρο

Συμπέρασμα	Δεν συμφωνώ [να έρθουν τα προσφυγόπουλα γιατί προκαλούν επιβάρυνση]
-------------------	---

Πίνακας 8: Οι πρόσφυγες/ισσες ως βάρος

Στα παραδείγματα 7-8, οι μετανάστες/τριες μαθητές/τριες συντονίζονται με τον ρατσιστικό λόγο, παρουσιάζοντας τους/τις πρόσφυγες/ισσες ως βάρος που η χώρα υποδοχής δεν μπορεί να διαχειριστεί και, επομένως, πρέπει να απομακρύνει. Επιπλέον, στο παράδειγμα 7 αναφέρεται ότι σε αυτό το σχολείο γενικά έχουν πνιγεί από τους τουρκούς, παρουσιάζοντας την κατάσταση ως αφόρητη (έχουν πνιγεί) και συγχέοντας όλους/ες τους/τις πρόσφυγες/ισσες με τα άτομα τουρκικής καταγωγής που στερεοτυπικά θεωρούνται «εχθροί» των ελλήνων/ίδων (πρβλ. Θεοδοσόπουλος 2014: 210-214).

5.1.5 Οι πρόσφυγες/ισσες ως εν δυνάμει αφομοιωμένοι/ες

Ιδιαίτερα σημαντική για τους/τις μετανάστες/τριες μαθητές/τριες φαίνεται να είναι η αφομοίωση των προσφύγων/ισσών στον πολιτισμό της χώρας υποδοχής. Τα πολιτισμικά χαρακτηριστικά των προσφύγων/ισσών δεν γίνονται αποδεκτά και αποτελούν εμπόδιο στην αφομοίωση και την «εξέλιξη» τους. Πρέπει, λοιπόν, να αντικατασταθούν από τα «ανώτερα» πολιτισμικά στοιχεία της χώρας υποδοχής. Σε αυτό το πλαίσιο, αξιοποιείται ο τόπος του πολιτισμού (βλ. Πίνακες 9-10). Ενδεικτικά παραδείγματα είναι τα εξής:

- (9) Δεν συμφωνώ μαζί του γιατί και τα προσφυγόπουλα πρέπει να μάθουν ελληνικά. Αν βάλουν λουκέτο στα σχολεία δεν θα μάθουν ποτέ ελληνικά. Θα μάθουν αλλά θα μιλάνε σπαστά ελληνικά και όχι καλά.

Τόπος του πολιτισμού	<i>Επειδή ο πολιτισμός μιας συγκεκριμένης ομάδας είναι αυτός που είναι και προκύπτουν συγκεκριμένα προβλήματα, πρέπει να ληφθούν μέτρα.</i>
Προκείμενες	<ul style="list-style-type: none"> • δεν θα μάθουν ποτέ ελληνικά. • θα μάθουν αλλά θα μιλάνε σπαστά ελληνικά και όχι καλά.
Συμπέρασμα	τα προσφυγόπουλα πρέπει να μάθουν ελληνικά

Πίνακας 9: Οι πρόσφυγες/ισσες ως εν δυνάμει αφομοιωμένοι/ες

- (10) Είναι καλό αυτό [ενν. που τα παιδιά βρίσκονται σε μια σχολική τάξη] γιατί μαθίνουν την Ελληνική γλώσσα και γίνονται Χριστιανοί.

Τόπος του πολιτισμού	<i>Επειδή ο πολιτισμός μιας συγκεκριμένης ομάδας είναι αυτός που είναι και προκύπτουν συγκεκριμένα προβλήματα, πρέπει να ληφθούν μέτρα.</i>
Προκείμενες	[Είναι πρόβλημα που <ul style="list-style-type: none"> • οι πρόσφυγες/ισσες έχουν διαφορετική γλώσσα • οι πρόσφυγες/ισσες έχουν διαφορετική θρησκεία]
Συμπέρασμα	Είναι καλό [που] μαθίνουν την Ελληνική γλώσσα και γίνονται Χριστιανοί

Πίνακας 10: Οι πρόσφυγες/ισσες ως εν δυνάμει αφομοιωμένοι/ες

Στα παραδείγματα 9-10, βλέπουμε τη σημασία που δίνουν οι μετανάστες/τριες μαθητές/τριες στην εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας και γενικότερα στην υιοθέτηση των ελληνικών πολιτισμικών χαρακτηριστικών. Ειδικότερα, φαίνεται να στιγματίζονται τα *σπαστά ελληνικά* που μαρτυρούν τη διαφορετική εθνοτική καταγωγή των ομιλητών/τριών (βλ. παράδειγμα 9). Ακόμα, ενδιαφέρον παρουσιάζει το παράδειγμα 10 όπου ο/η μετανάστης/τρια μαθητής/τρια αναφέρεται όχι μόνο στη γλωσσική αλλά και στη θρησκευτική αφομοίωση. Βλέπουμε λοιπόν ότι, ενώ με τα προηγούμενα παραδείγματα οι μαθητές/τριες προωθούν τον ρατσιστικό λόγο μέσω του αποκλεισμού των προσφύγων/ισσών, εδώ τον προωθούν υποστηρίζοντας την πλήρη αφομοίωσή τους.

5.2 Ο ανθρωπιστικός λόγος στις απαντήσεις των μεταναστών/τριών μαθητών/τριών

Στα δεδομένα εντοπίζονται, επίσης, τοποθετήσεις των μεταναστών/τριών μαθητών/τριών που αντλούν από τον ανθρωπιστικό λόγο. Σε αυτές τις περιπτώσεις, οι μετανάστες/τριες μαθητές/τριες κατασκευάζουν τους/τις πρόσφυγες/ισσες ως

- (i) αντιμέτωπους/ες με κινδύνους και αντιξοότητες,
- (ii) οικονομικά ευάλωτους/ες.

5.2.1 Οι πρόσφυγες/ισσες ως αντιμέτωποι/ες με κινδύνους και αντιξοότητες

Οι μετανάστες/τριες μαθητές/τριες συντονίζονται με τον ανθρωπιστικό λόγο που θέλει τους/τις πρόσφυγες/ισσες αδύναμους/ες, ταλαιπωρημένους/ες, θύματα και γενικότερα μέλη ανίσχυρων κοινωνικών ομάδων. Έτσι, οι μετανάστες/τριες μαθητές/τριες προβάλλονται ως συμπονετικοί/ές και φιλόανθρωποι/ες προς τους/τις πρόσφυγες/ισσες. Σε αυτό το πλαίσιο, εντοπίζουμε στις απαντήσεις των μεταναστών/τριών μαθητών/τριών τον τόπο του ανθρωπισμού (βλ. Πίνακες 11-12). Χαρακτηριστικά είναι τα παρακάτω παραδείγματα:

- (11) ερχοντε απο αλλες χορες επιδι εχουν πολεμο ειναι κριμα

Τόπος ανθρωπισμού του	<i>Αν κάποια ενέργεια ή απόφαση συνάδει ή όχι με τα ανθρώπινα δικαιώματα ή με τις ανθρωπιστικές αξίες (εδώ με την έννοια της φιλανθρωπίας), θα πρέπει να πραγματοποιηθεί ή να απορριφθεί, αντίστοιχα.</i>
Προκείμενες	<ul style="list-style-type: none"> • εχουν πολεμο • ειναι κριμα
Συμπέρασμα	[Πρέπει να] ερχοντε απο αλλες χορες

Πίνακας 11: Οι πρόσφυγες/ισσες ως αντιμέτωποι/ες με κινδύνους και αντιξοότητες

- (12) Ολοι εχουναι εχουνε καπως δικιο αλλα και τα παιδια δεν μπορουν να κανουν τιποτα πρεπει να πανε σε μια άλλη χωρα ή θα πεθανουν και νομιζω ότι κανεις δεν θελει να πεθανει.

Τόπος ανθρωπισμού του	<i>Αν κάποια ενέργεια ή απόφαση συνάδει ή όχι με τα ανθρώπινα δικαιώματα ή με τις ανθρωπιστικές αξίες (εδώ με την έννοια της φιλανθρωπίας), θα πρέπει να πραγματοποιηθεί ή να απορριφθεί, αντίστοιχα.</i>
Προκείμενες	<ul style="list-style-type: none"> • θα πεθανουν • κανεις δεν θελει να πεθανει.
Συμπέρασμα	πρεπει να πανε σε μια άλλη χωρα

Πίνακας 12: Οι πρόσφυγες/ισσες ως αντιμέτωποι/ες με κινδύνους και αντιξοότητες

Διαπιστώνουμε ότι στις απαντήσεις των μεταναστών/τριών μαθητών/τριών, οι πρόσφυγες/ισσες κατασκευάζονται ως θύματα, ως άτομα που αντιμετωπίζουν αντίξοες συνθήκες, επικίνδυνες καταστάσεις, αβεβαιότητα. Σε αυτή την περίπτωση, η ευαλωτότητα των προσφύγων/ισσών κινητοποιεί τη φιλανθρωπία των μαθητών/τριών, οι οποίοι/ες αποδέχονται τους/τις πρόσφυγες/ισσες ως κατώτερους/ες και όχι ως ίσους/ες (πρβλ. Chouliaraki 2021: 2). Έτσι, οι πρόσφυγες/ισσες φαίνεται να γίνονται αντικείμενο λύπησης (είναι κριμα, βλ. παράδειγμα 11).

5.2.2 Οι πρόσφυγες/ισσες ως οικονομικά ευάλωτοι/ες

Στα παραδείγματα 13-14, με την αξιοποίηση του τόπου του ανθρωπισμού, δίνεται έμφαση σε όσα στερούνται οι πρόσφυγες/ισσες λόγω της άσχημης οικονομικής τους κατάστασης, κατά την αντίληψη των μεταναστών/τριών μαθητών/τριών (βλ. Πίνακες 13-14). Όπως συμβαίνει και στα παραδείγματα 11-12, οι πρόσφυγες/ισσες κατηγοριοποιούνται ως αδύναμοι/ες, που έχουν ανάγκη τη φιλανθρωπία των πιο ισχυρών. Με αυτόν τον τρόπο, οι μετανάστες/τριες μαθητές/τριες συντονίζονται με τον ανθρωπιστικό λόγο που συντηρεί και φυσικοποιεί τις κοινωνικές ανισότητες και την εξάρτηση των προσφύγων/ισσών από τους/τις πλειονοτικούς/ές και τη γενναιοδωρία τους (βλ. Τρουμπέτα 2012).

- (13) νιωθώ λυπή για αυτος Ανθρωπούς γιατί δεν εχούν χρηματά και μένουν στους δρομούς.

Τόπος ανθρωπισμού του	<i>Αν κάποια ενέργεια ή απόφαση συνάδει ή όχι με τα ανθρώπινα δικαιώματα ή με τις ανθρωπιστικές αξίες (εδώ με την έννοια της φιλανθρωπίας), θα πρέπει να πραγματοποιηθεί ή να απορριφθεί, αντίστοιχα.</i>
Προκείμενες	<ul style="list-style-type: none"> • νιωθώ λυπή για αυτος Ανθρωπούς • δεν εχούν χρηματά • μένουν στους δρομούς
Συμπέρασμα	[Πρέπει να τους/τις βοηθήσουμε οικονομικά]

Πίνακας 13: Οι πρόσφυγες/ισσες ως οικονομικά ευάλωτοι/ες

- (14) Χαίρομε επειδη αλλα παιδια δεν εχουν να φανε να πιούνε ούτε σχολειο δεν πανε και αλλα παιδια πηγενουν σχολειο και χαίρονται

Τόπος του ανθρωπισμού	<i>Αν κάποια ενέργεια ή απόφαση συνάδει ή όχι με τα ανθρώπινα δικαιώματα ή με τις ανθρωπιστικές αξίες (εδώ με την έννοια της φιλανθρωπίας), θα πρέπει να πραγματοποιηθεί ή να απορριφθεί, αντίστοιχα.</i>
Προκείμενες	<ul style="list-style-type: none"> • αλλα παιδια δεν εχουν να φανε να πιούνε ούτε σχολειο δεν πανε • αλλα παιδια πηγενουν σχολειο και χαίρονται
Συμπέρασμα	[Πρέπει να τους/τις βοηθήσουμε οικονομικά και να τους δώσουμε την ευκαιρία να πάνε σχολείο]

Πίνακας 14: Οι πρόσφυγες/ισσες ως οικονομικά ευάλωτοι/ες

Η ευάλωτη θέση στην οποία βρίσκονται οι πρόσφυγες/ισσες λόγω της οικονομικής ανέχειας είναι αυτή που ενεργοποιεί τα φιλανθρωπικά αισθήματα των μεταναστών/τριών μαθητών/τριών από τη θέση ισχύος στην οποία θεωρούν ότι βρίσκονται σε σχέση με τους/τις πρόσφυγες/ισσες. Τόσο με την αναπαράσταση των προσφύγων/ισσών ως οικονομικά ευάλωτων όσο και με την αναπαράστασή τους ως αντιμέτωπων με κινδύνους και αντιξοότητες, επιβεβαιώνεται η συνήθης κατασκευή της ταυτότητας του/της πρόσφυγα/ισσας ως ένα «φτωχό», «τραυματισμένο» και οπωσδήποτε «θλιμμένο» άτομο (Λέκκα & Πανουτσόπουλος 2016: 22). Φανερόνεται, έτσι, η υποκριτικότητα του ανθρωπιστικού λόγου, μέσω του οποίου προωθούνται οι ανισότητες.

6. Συμπεράσματα

Στην παρούσα έρευνα μελέτησα τις τοποθετήσεις των μαθητών/τριών μεταναστευτικής καταγωγής Ε' και ΣΤ' τάξης τριών δημοτικών σχολείων ως προς τους/τις πρόσφυγες/ισσες και τον βαθμό που προωθούν ή όχι τον εθνικό λόγο. Μέσα από τις τοποθετήσεις αυτές διερεύνησα αν και με ποια γλωσσικά μέσα οι μαθητές/τριες συντονίζονται με τον ρατσιστικό και τον ανθρωπιστικό λόγο, οι οποίοι θεώρησα ότι αποτελούν δύο όψεις του εθνικού ομογενοποιητικού λόγου. Για την ανάλυση των δεδομένων, ακολούθησα τις αρχές των ΚΣΛ και αξιοποίησα τις επιχειρηματολογικές στρατηγικές που προτείνουν οι Reisigl και Wodak (2001) στη ΛΙΠ. Στον Πίνακα 15

συνοψίζω τους τόπους που αξιοποιούν οι μετανάστες/τριες μαθητές/τριες του δείγματος και τις τοποθετήσεις τους ως προς τους κυρίαρχους λόγους.

Στρατηγικές λόγου	Αναπαραστάσεις προσφύγων/ισσών	Λόγοι
Τόπος του κινδύνου ή της απειλής	Οι πρόσφυγες/ισσες ως <ul style="list-style-type: none"> • φορείς ασθενειών (παραδείγματα 1-2) • παραβατικοί/ές (παραδείγματα 3-4) 	Ρατσιστικός λόγος
Τόπος της απειλής του ρατσισμού	Οι πρόσφυγες/ισσες ως υπεύθυνοι/ες για τον ρατσισμό των πλειονοτικών (παραδείγματα 5-6)	
Τόπος της επιβάρυνσης	Οι πρόσφυγες/ισσες ως βάρος για τη χώρα υποδοχής (παραδείγματα 7-8)	
Τόπος του πολιτισμού	Οι πρόσφυγες/ισσες ως εν δυνάμει αφομοιωμένοι/ες (παραδείγματα 9-10)	
Τόπος του ανθρωπισμού	Οι πρόσφυγες/ισσες ως <ul style="list-style-type: none"> • αντιμέτωποι/ες με κινδύνους και αντιξοότητες (παραδείγματα 11-12) • οικονομικά ευάλωτοι/ες (παραδείγματα 13-14) 	Ανθρωπιστικός λόγος

Πίνακας 15: Στρατηγικές λόγου στις απαντήσεις των μεταναστών/τριών μαθητών/τριών

Από τις παραπάνω τοποθετήσεις γίνεται φανερό ότι οι μετανάστες/τριες μαθητές/τριες του δείγματος αξιοποιούν επιχειρήματα που προωθούν τον εθνικό λόγο είτε ρητά μέσω του ρατσιστικού λόγου είτε συγκαλυμμένα μέσω του ανθρωπιστικού λόγου. Η διαμόρφωση τέτοιων τοποθετήσεων από την πλευρά των μεταναστών/τριών μαθητών/τριών αποτελεί δείγμα εσωτερικευμένου ρατσισμού, καθώς φανερώνει την προσπάθειά τους να ταυτιστούν με την πλειονοτική ομάδα και να διαφοροποιηθούν από την ομάδα των προσφύγων/ισσών που εισέρχεται τα τελευταία χρόνια στη χώρα. Σε αυτό

το πλαίσιο, παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον η νομιμοποίηση του ρατσισμού των πλειονοτικών (βλ. παραδείγματα 5-6), αν αναλογιστούμε ότι και οι ίδιοι/ες πιθανόν έχουν γίνει αποδέκτες/τριες ρατσισμού λόγω της μεταναστευτικής τους καταγωγής. Οι μετανάστες/τριες μαθητές/τριες, λοιπόν, υιοθετώντας τις αξίες της κυρίαρχης ομάδας και αναπαράγοντας τους λόγους που αυτή εκπροσωπεί, αποδεικνύουν την επιτυχή αφομοίωσή τους στην ελληνική κοινότητα (βλ. Spreight 2007· Archakis & Tsakona 2022).

Βλέπουμε, λοιπόν, ότι οι αναπαραστάσεις των μεταναστών/τριών μαθητών/τριών φυσικοποιούν τις ανισότητες εις βάρος των προσφύγων/ισσών και προωθούν τον αποκλεισμό τους ή την αφομοίωσή τους. Παράλληλα, ενισχύουν προκαταλήψεις που θέλουν τους/τις πρόσφυγες/ισσες αδύναμους/ες, ανήμπορους/ες και σε κάθε περίπτωση σε «ευάλωτη» κοινωνική θέση. Με αυτόν τον τρόπο, προωθείται ο εθνικός λόγος που απορρίπτει οτιδήποτε αποκλίνει από τις επιταγές του με σκοπό τη διατήρηση της εθνικής ομοιογένειας και της ηγεμονίας της πλειονοτικής ομάδας.

Η παρούσα έρευνα μπορεί να συμβάλει στη συνειδητοποίηση και την ερμηνεία του τρόπου με τον οποίο τοποθετούνται οι μετανάστες/τριες μαθητές/τριες αναφορικά με τους/τις πρόσφυγες/ισσες. Επιπλέον, γίνεται αντιληπτό ότι ο ρατσιστικός και ο ανθρωπιστικός λόγος αποτελούν δύο διαστάσεις του εθνικού λόγου (βλ. επίσης Αρχάκης 2020: 48-62). Ακόμα, η έρευνα αυτή μπορεί να αποτελέσει την αφορμή για να μελετηθεί μελλοντικά περαιτέρω ο εσωτερικευμένος ρατσισμός των μεταναστών/τριών μαθητών/τριών ή άλλων μειονοτικών ομάδων. Η διερεύνηση τέτοιων δεδομένων θα μπορούσε να επιβεβαιώσει ή ακόμα και να διευρύνει τις επιχειρηματολογικές στρατηγικές που επιστρατεύουν οι μαθητές/τριες αυτοί/ές.

Βιβλιογραφία

- Archakis, A. 2016. National and post-national discourses and the construction of linguistic identities by students of Albanian origin in Greece. *Multilingua: Journal of Cross-Cultural and Interlanguage Communication* 35(1): 57-83.
- Αρχάκης, Α. 2020. *Από τον εθνικό στον μετα-εθνικό λόγο: Μεταναστευτικές ταυτότητες και κριτική εκπαίδευση*. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.
- Archakis, A. & V. Tsakona. 2022. "It is necessary to try our best to learn the language": A Greek case study of internalized racism in antiracist discourse. *Journal of immigration and integration* 23(1): 161-182.

- Βεντούρα, Α. 2004. Εθνικισμός, ρατσισμός και μετανάστευση στη σύγχρονη Ελλάδα. Στο Μ. Παύλου & Δ. Χριστόπουλος (επιμ.), *Η Ελλάδα της μετανάστευσης: Κοινωνική συνοχή, δικαιώματα και ιδιότητα του πολίτη*. Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική, 174-204.
- Blommaert, J. & B. Rampton. 2012. Language and superdiversity. *MMG Working Papers* (Online). Göttingen: Max Planck Institute for the study of Religious and Ethnic Diversity. <http://www.mmg.mpg.de/?id=25#c11420>
- Chouliaraki, L. 2021. Victimhood: The affective politics of vulnerability. *European Journal of Cultural Studies* 24(1): 10-27.
- Fairclough, N. 1993. Critical discourse analysis and the marketization of public discourse: the universities. *Discourse & Society* 4(2): 133-168.
- Garrido, M. R. 2017. Multilingualism and cosmopolitanism in the construction of a humanitarian elite. *Social Semiotics* 27(3): 359-369.
- Gilbert, L. 2013. The discourse production of a Mexican refugee crisis in Canadian media and policy. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 39(5): 827-843.
- Goodman, S., Sirriyeh, A. & S. McMahon. 2017. The evolving (re)categorization of refugees throughout the “refugee/migrant crisis”. *Journal of Community and Applied Social Psychology* 27(2): 105-114.
- Haynes, A., Devereux, E. & M. Breen. 2006. Fear, framing and foreigners: The othering of immigrants in the Irish print media. *International Journal of Critical Psychology* 16: 100-121.
- Henry, P. J. 2010. Modern racism. Στο: J. M. Levine & M. A. Hogg (επιμ.), *Encyclopedia of group processes and intergroup relations*. Los Angeles: Sage, 575-577.
- Θεοδοσόπουλος, Δ. 2014. Πρακτικές ενδυνάμωσης ή εθνικιστικά ιδεώδη; Ανθρωπολογικές προσεγγίσεις της τοπικής πολιτικής ρητορικής. Στο Ε. Πλεξουσάκη (επιμ.), *Μεταμορφώσεις του εθνικισμού: Επιτελέσεις της συλλογικής ταυτότητας στην Ελλάδα*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 201-229.
- Johnson, S. & A. Ensslin. 2007. *Language in the Media: representations, identities, ideologies*. London, New York: Continuum.
- Jørgensen, M. & L. Phillips. 2002. *Discourse analysis as theory and method*. London: Sage.
- Λέκκα, Β. & Γ. Πανουτσόπουλος. 2016. Ανάμεσα στα σύνορα: Μετασχηματισμοί των μηχανισμών ελέγχου και διαχείρισης της μετανάστευσης. Στο Θ. Λάγιος, Β. Λέκκα & Γ. Πανουτσόπουλος (επιμ.), *Διάχυση συνόρων, χάραξη σωμάτων, σημεία καταγραφής*. Αθήνα: Εκδόσεις futura, 9-80.

- Lynch, K. & A. Lodge. 2002. *Equality and power in schools: Redistribution, recognition and representation*. London: RoutledgeFalmer.
- Μαλιγκούδη, Χ. & Α. Τσαουσίδης. 2020. Στάσεις εκπαιδευτικών που διδάσκουν σε Δομές Υποδοχής και Εκπαίδευσης Προσφύγων (ΔΥΕΠ) απέναντι στην εκπαίδευση προσφύγων μαθητών. *Έρευνα στην Εκπαίδευση* 9(1): 22-34.
- Μαρινάκη, Μ. 2019. *Προσφυγική κρίση και εκπαίδευση: Κριτική ανάλυση της εκπαιδευτικής διαχείρισης της κρίσης στην Ελλάδα*. Αθήνα: Εκδόσεις Γρηγόρη.
- McGoeey, L. 2012. Philanthrocapitalism and its critics. *Poetics* 40: 185-199.
- Παναγάκη, Ν., Αρχάκης, Α. & Β. Τσάκωνα. 2023. Η αναπαράσταση των προσφύγων σε τηλεοπτικά αποσπάσματα της επικαιρότητας. Στο Λ. Υοκα & Ε. Κourdis (επιμ.), *Signs of Europe: Discourses, mythologies, politics of representation. Selected Proceedings from the 12th International Conference of the Hellenic Semiotics Society*. Thessaloniki: The Hellenic Semiotic Society, 58-71.
- Παπαχρήστος, Κ. & Π. Παγώνη. 2020. *Πρόσφυγες και μετανάστες μαθητές-μαθήτριες στο ελληνικό σχολείο*. Αθήνα: Ταξιδευτής.
- Reisigl, M. & R. Wodak. 2001. *Discourse and discrimination. Rhetoric of racism and antisemitism*. London: Routledge.
- Reisigl, M. & R. Wodak. 2020. Η λογοϊστορική προσέγγιση. Στο Σ. Μπουκάλα & Α. Στάμου (επιμ.), *Κριτική ανάλυση λόγου: (Απο)δομώντας την ελληνική πραγματικότητα*. Αθήνα: Νήσος, 145-221.
- Σαββάκης, Μ. 2012. Μετανάστες, πρόσφυγες, κοινωνικοί παρίες: Πέρα από το δίλημμα κοινωνική ένταξη ή ενσωμάτωση. Στο Σ. Τρουμπέτα (επιμ.), *Το προσφυγικό και μεταναστευτικό ζήτημα: Διαβάσεις και μελέτες συνόρων*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 73-93.
- Σαπουντζής, Α., Μαυρομάτης, Γ., Ντομπρίντεν, Τ. & Α. Καρούσου. 2015. Μοντέρνος ρατσισμός και στάσεις για τη διαπολιτισμική εκπαίδευση: Μια συγχρονική έρευνα μεταξύ πρωτοετών και τεταρτοετών φοιτητών του Τμήματος Επιστημών της Εκπαίδευσης στην Προσχολική Ηλικία του ΔΠΘ. *Έρευνα στην εκπαίδευση* 4: 195-223.
- Speight, S. L. 2007. Internalized racism: One piece of the puzzle. *The Counseling Psychologist* 35(1): 126-134.
- Στεργίου, Λ. & Γ. Σιμόπουλος. 2019. *Μετά το κοντέινερ: Διαπολιτισμική ματιά στην εκπαίδευση προσφύγων*. Αθήνα: Gutenberg.
- Tormey, R. & J. Gleeson. 2012. Irish post-primary students' attitudes towards ethnic minorities. *Irish Educational Studies* 31(2): 157-173.

- Τρουμπέτα, Σ. 2012. Πρόσφυγες και φιλανθρωπικός ανθρωπισμός: Ο προσδιορισμός του προσφυγικού υποκειμένου μεταξύ προστασίας, καταστολής και σωματοποίησης. Στο Σ. Τρουμπέτα (επιμ.), *Το προσφυγικό και μεταναστευτικό ζήτημα: Διαβάσεις και μελέτες συνόρων*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 185-214.
- van Dijk, T. A. 2008. *Discourse and power*. New York: Palgrave Macmillan.
- van Dijk, T. A. 2016. Critical discourse studies: A sociocognitive approach. Στο R. Wodak & M. Meyer (επιμ.), *Methods of critical discourse studies* (3^η έκδοση). London: Sage, 62-85.
- Wodak, R. 2011. “Us” and “Them”: inclusion and exclusion – discrimination via discourse. Στο G. Delanty, R. Wodak & P. Jones (επιμ.), *Identity, belonging and migration*. Liverpool: Liverpool University Press, 54-77.
- Wodak, R. & M. Meyer. 2016. Critical discourse studies: History, agenda, theory and methodology. Στο R. Wodak & M. Meyer (επιμ.), *Methods of critical discourse studies* (3^η έκδοση). London: Sage, 1-22.
- Φουντεδάκη, Π. 2016. Νομικός πολιτισμός και αντιρατσιστικός νόμος: Από την ιδιοτυπία των ΗΠΑ και το βρετανικό πρότυπο στην ελληνική οπτική. *Σύγχρονα Θέματα* 132-133: 40-51.
- Χουλιάρη, Λ. 2017. *Ο ειρωνικός θεατής: Η αλληλεγγύη χτες και σήμερα* (μτφρ. Γ. Καράμπελας). Αθήνα: Νήσος.